

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Сумський державний університет

Навчально-Науковий Інститут Права

Кафедра Історії

«До захисту допускається»

Завідувач кафедри історії

Дегтярьов Сергій Іванович

« ____ » _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

На здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

зі спеціальності 032 «Історія та археологія»,

Освітньо-професійної програми «Історія»

на тему: «Світова економічна криза 1929-1933 рр.»

Здобувач групи ІС-91 Рівний Максим Сергійович

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____

(підпис)

Рівний М.С.

Керівник завідувач кафедри історії Сумського державного університету, доктор історичних наук, професор Дегтярьов С. І.

_____

(підпис)

Суми 2023

АНОТАЦІЯ

Рівний М. С. «Світова економічна криза 1929-1933 рр.» кваліфікаційна бакалаврська робота : спеціальність 032 - Історія та археологія / наук. кер. С. І. Дегтярьов. Суми: Сумський державний університет. 2023 рік. 47 с.

Дана кваліфікаційна робота присвячена вивченню світової економічної кризи, що відбулася в період з 1929 по 1933 роки. Робота має обсяг 45 сторінок і включає аналіз основних аспектів кризи та її впливу на світову економіку.

В рамках роботи використовуються різні методи аналізу, включаючи історичний аналіз, економічне моделювання та статистичний аналіз. Описуються ключові події, які відбулися під час кризи, такі як скорочення виробництва, банкрутства компаній, зміни управління та реакція урядів на кризу.

Актуальність цієї кваліфікаційної роботи зумовлена тим фактом, що поточна глобальна економічна криза відродила ентузіазм з приводу старих економічних катаклізмів та забутої глобальної економічної кризи 1929-1933 років.

Об'єктом даної роботи є суспільні відносини, які виникали під час економічного розвитку країн Західної Європи та Америки у 20-30-ті роки двадцятого століття.

Предметом даного дослідження є саме світова економічна криза 1929-1933 років, її передумови та наслідки.

Ключові слова: світова економічна криза, США, фінансова спекуляція, безробіття, торговельний дисбаланс.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД .	6
1.1. Історіографія проблеми.....	6
1.2. Літературний огляд	7
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ.....	8
2.1. Період процвітання США	8
2.2. Становлення різних регулюючих систем в економіці.....	10
2.3. Сільське та промислове відновлення.	14
2.4. Основні напрями економічної політики	19
2.5. Уповільнення економічного розвитку провідних індустріальних країн Європи та США в 1918-1928 рр.	21
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ КРИЗИ НА ЕКОНОМІКУ КРАЇН ЄВРОПИ.....	28
3.1. Характеристики кризи у Великій Британії	28
3.2. Характеристики кризи у Німеччині	30
3.3. Характеристики кризи у Японії.....	32
3.4. Французька економіка у 1930-ті роки та економічна політика уряду Народного фронту	34
3.5. Характеристики кризи Італії.....	37
РОЗДІЛ 4. РЕЗУЛЬТАТИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ	
УКЛАДАННЯ	39
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	44

ВСТУП

Актуальність роботи. Актуальність цієї кваліфікаційної роботи зумовлена тим фактом, що поточна глобальна економічна криза відродила ентузіазм з приводу старих економічних катаклізмів та забутої глобальної економічної кризи 1929-1933 років. Причина очевидна: нинішня криза за глибиною і розмахом виявилася якраз близькою до цього з економічної точки зору, природно, вони порушили питання як «про подібності і відмінності між ними, так і про можливість їх вивчення. 1930-ті роки на вирішення сучасних економічних труднощів.

Епіцентром обох криз стали США. А відправною точкою став обвал американських фондових ринків. Звичайно, світова думка сьогодні покладає на Сполучені Штати набагато більшу відповідальність у світовій кризі, ніж у 1930-х роках, але інтерес до американських уроків кризи 1929-1933 років, він іде вниз.

Як і сьогоднішніх Сполучених Штатах, економічний катаклізм 80-річної давності стався після тривалого успішного економічного зростання. 1920-ті роки увійшли в американську історію як «Десятиліття процвітання», а 1929 став вершиною економічного успіху США.

Отже, світова економічна криза 1929-1933 років. прийнято рішення про виникнення у наукових дослідників нових проблем, які сьогодні застаріли, оскільки їхній основний зміст – державне регулювання економіки в умовах ринкової економіки.

В даній роботі використано відповідні дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них, зокрема, можна відзначити статтю доктора економічних наук І. Осадча «Дві невдачі: уроки та результати», в якій автор порівнює кризу 1929-1933 років. із кризою 1991 року

Слід зазначити такі монографічні роботи, як: Малков В.Л., Наджафов Д.Г. «Америка на роздоріжжі 1929-1933 років». Книга є нарис соціально-політичної історії «Нового курсу» Сполучених Штатів. У дослідженні М. «Франклін Рузвельт - людина і політик» Яковлева розповідає про особистість 32-го

президента США Франкліна Делано Рузвельта, його взаємини з його оточенням, його сім'єю, деталі прийняття низки важливих законодавчих актів, і тому подібне.

Стаття В.В. Согрін. «Економічна криза 1929-1933 років та наші дні», порівнюючи економічні кризи 1929-1933 років та 2008-2009 років. Автор аналізує різні причини кризи 1929-1933 років.

Об'єктом даної роботи є суспільні відносини, які виникали під час економічного розвитку країн Західної Європи та Америки у 20-30-ті роки двадцятого століття.

Предметом даного дослідження є саме світова економічна криза 1929-1933 років, її передумови та наслідки.

Метою даної кваліфікаційної роботи є вивчення світової економічної кризи 1929-1933 років та найбільші капіталістичні країни.

Ця мета досягається шляхом вирішення наступних завдань:

- вивчити період процвітання США;
- дізнатися різні регулюючі системи в економіці які в той час регулювали становище;
- дослідити відновлення як сільське так і промислове;
- розглянути основні напрями економічної політики;
- оглянути характеристики кризового становище в різних країн;

Структура роботи. Дана робота складається зі вступу, основної частини (3 розділи), висновків та списку використаних джерел, до якого входить 18 джерел, які розташовані за алфавітним порядком. Загальний обсяг курсової роботи складає 47 сторінок, з них список використаної літератури – 4.

Бібліографічний опис джерел та літератури складено відповідно до вимог ДСТУ 8302: 2015.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

1.1. Історіографія проблеми

Історіографія проблеми світової економічної кризи 1929-1933 років досить широка і складна. Протягом багатьох десятиліть вчені, економісти, історики та соціологи вивчають причини, наслідки та вплив глобальної кризи на світову економіку та політику. Історіографія змінювалася та розвивалася з роками, включаючи нові дослідження, переглядаючи старі концепції та виявляючи нові аспекти проблеми.

У перші посткризові десятиліття домінуючою була концепція світової економічної кризи 1929-1933 років. це було спричинено Великою депресією у Сполучених Штатах, яка поширилася на інші країни. Згідно з цією концепцією, руйнівний вплив кризи був пов'язаний з великими торговими бар'єрами, падінням інвестицій та зростанням безробіття. Одним із найвідоміших і найвпливовіших пояснень є теорія Джона Мейнарда Кейнса, який стверджував, що спад економіки був викликаний недостатнім загальним попитом.

Однак згодом історики та економісти розширили свої дослідження та звернули увагу на інші фактори, що призвели до кризи та посилили її наслідки. Наприклад, одна з альтернативних теорій, відома як «теорія фінансової кризи», вказує на небезпеку фінансових спекуляцій, нестабільність банківської системи та недостатнє регулювання фінансового сектора.

Історичні дослідження виявили також роль політичних та соціальних факторів у розвитку кризи. Зокрема, деякі вчені вказують на неефективність державної політики, недостатність економічних та соціальних реформ, поширення протекціонізму та націоналізму як погіршення кризи.

У сучасній історіографії Світова економічна криза 1929-1933 років досліджує регіональні та глобальні наслідки кризи, включаючи соціальні та політичні зрушення, зміни в економічних моделях та державній політиці. Дослідники також вивчають роль кризи у створенні умов для Другої світової війни.

Слід зазначити, що історіографія постійно розвивається, і нові дослідження та підходи можуть призвести до нових інтерпретацій та висновків про причини та наслідки Світової економічної кризи 1929-1933 років.

1.2. Літературний огляд

Світова економічна криза 1929-1933 рр. була предметом вивчення для багатьох істориків, економістів та інших дослідників. Часто ця тема досліджувалася у контексті економічної, соціальної та політичної історії того періоду.

Один з найбільш впливових та широко відомих творів на цю тему - це книга Джона Кеннета Гелбрейта "Світова економічна криза 1929-1939 рр." (The Great Crash 1929). У цій книзі автор досліджує причини та наслідки кризи, зосереджуючись на фінансових аспектах і ролі біржових спекуляцій.

Ще одна значна робота на цю тему - "The Great Depression: America 1929-1941" авторства Роберта С. Маккеллара. Ця книга розглядає кризу з перспективи Сполучених Штатів Америки та розкриває роль урядової політики, економічних факторів та соціальних наслідків кризи.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

2.1. Період процвітання США

У першій чверті 20 ст. США входить до числа провідних штатів світу і є процвітаючою країною з погляду економіки. За період із 1925 по 1929 рік ВВП становив 14,3%, з 90,5 до 103,6 мільярда доларів. Автомобільна, хімічна, електротехнічна, радіотехнічна та інші розвивається досить активно. промисловість.

Сьогодні автомобільна промисловість стала одним із двигунів зростання. Виробництво автомобілів збільшилося з 1,9 мільйона доларів у 1919 році до 4,3 мільйона доларів у 1926 році та 5,6 мільйона доларів у 1929 році. За ним пішли й інші галузі. Загальний обсяг виробництва збільшився з 67 одиниць у 1921 році до 100 у 1923-25 роках і до 126 у 1929 році.

У 1922-29 рр. Виробництво сталі країни збільшилося на 70%, нафти - на 156%. Валовий національний продукт складав 54%. За той же період дивіденди з акцій США збільшились на 108%, прибуток компаній збільшився на 76%, а заробітна плата збільшилася на 33%. Нові споживчі товари, такі як радіо, телефони, холодильники, стали основними елементами повсякденного життя. Завдяки повсюдному впровадженню системи споживчого кредитування, купівля цих товарів стала для багатьох американців цілком реальною.

У роки стабілізації економіки у другій половині 1920-х років. На американську промисловість припадало 45% світового промислового виробництва.

На той час рівень життя у США значно покращився. Цьому сприяло широке поширення при продажу в кредит не тільки побутової техніки, але й автомобілів та будинків. Це зіграло злий «жарт» з американцями 1929 року.

Роки процвітання ознаменувалися зростанням вартості акцій. За 5 років, з 1925 до 1929 року, акції Нью-Йоркської фондової біржі подорожчали з 27 до 87 мільярдів доларів, тобто. потрійний. Мільйони американців, сподіваючись розбагатіти, залучені до гри на фондовому ринку.

Зовнішня торгівля США значно зросла. Вони висунули Англію на друге місце у світі, ставши лідером за цим показником. Вартість експорту США знизилася з 2,4 мільярда доларів 1913 року до 5,1 мільярда доларів 1929 року

Крім того, США активно кредитували Європу, яка відновлюється після війни. Основним одержувачем американських грошей була Німеччина, яка виплатила військові репарації Великобританії та Франції, кредити США Німеччині – єдиний спосіб впоратися з величезними ремонтними виплатами. Німеччина отримала американські гроші, перевела їх до Англії та Франції, а решту, у свою чергу, заплатили США за боргами, що виникли під час війни.

Можна виділити такі фактори, що лежать в основі процвітання:

1. Перетворення Сполучених Штатів у світовий фінансовий центр, що дозволило монополістичній буржуазії отримувати величезні прибутки. Отже, з 1923 по 1929 рік чистий прибуток підприємств становив понад 50 мільярдів доларів, тобто. У 1,5 рази більше, ніж у роки.

2. Масове відновлення основного капіталу, що лежить в основі капіталістичної раціоналізації виробництва. Він включав, з одного боку, технічне переозброєння підприємств, збільшення питомої потужності, широку механізацію виробничих процесів, з другого - запровадження стандартизації, серійне виробництво типових деталей. та їх наступне високошвидкісне складання на транспортних лініях. Підвищення трудомісткості забезпечило значне зростання випуску продукції одного працівника, який у 1923-1929 рр. збільшився у середньому на 43%.

3. Розвиток фундаментальних досліджень та впровадження наукової організації праці сприяли значному збільшенню продуктивності праці та, отже, прискоренню економічного зростання. У результаті частка США у світовій економіці збільшилась.

Кінець 20-х. вони представляли 48 відсотків промислового виробництва капіталістичного світу та виробляли на 10 відсотків більше, ніж Великобританія, Франція, Німеччина, Італія та Японія разом узяті.

4. Особлива увага була приділена розвитку основних галузей важкої промисловості: металургійної, нафтової, електроенергетичної. Виробництво сталі зросло з 32 тисяч тон 1921 року до 57 тисяч тон 1929 року, а видобуток нафти зросла з 33 до 138 мільйонів тон. нові галузі, такі як автомобілі, електроніка, хімічна промисловість, пластмаси; Радіо індустрія.

Варто зазначити, що процвітання супроводжувалося низкою негативних вторинних явищ, таких як зростання галузевих дисбалансів у народному господарстві країни, наявність хронічного безробіття, посилення процесу інтенсифікації праці, азарт спекулятивної лихоманки запасу. ринки тощо.

В економічній ідеології того часу домінувала доктрина невторчання держави в економіку, яка постулювала, що ринкові сили мають необмежені можливості для саморегулювання. Економічне процвітання породило теорію «процвітання» - вічного економічного піднесення.

Однак, у 1928 році економічний цикл був близьким до уповільнення, що позначилося на падінні споживчого попиту та скороченні інвестицій в економіку. Незважаючи на швидкий розвиток нових галузей промисловості, у деяких галузях видобутку легкого вугілля на рівнинах у сільському господарстві почали виявлятися ознаки надвиробництва.

Найбільші проблеми були у аграрному секторі. Доходи селян почали знижуватися, почалося руйнування та консолідація сільського господарства.

Однак «процвітання» - вічне «процвітання» Сполучених Штатів було під питанням з осені 1929 року.

2.2.Становлення різних регулюючих систем в економіці

Світова економічна криза 1929-1933 років (« Велика депресія») почалася з обвалу курсів акцій на Нью-Йоркській Фондовій Біржі 24 жовтня 1929 року. До березня 1933 року акції коштували лише 19 мільярдів доларів. (зменшення у 5 разів), сума збитку – 15 млрд доларів. За змістом це була циклічна криза надвиробництва. Дисбаланс між зростанням прибутку підприємств та

зростанням виробництва (прибуток зростав удвічі швидше) не супроводжувався зниженням цін на товари та підвищенням заробітної плати.

Ринок було поглинути зростаючий обсяг товарів. Виробництво почало знижуватися, що викликало ланцюгову реакцію. Обсяги маржі впадуть, ціни на акції впадуть, а криза пошириться на банківську, фінансову, промислову та сільськогосподарську економіку, охопивши країни Латинської Америки, Західної Європи, Азії та Африки, порушивши міжнародні економічні відносини. Економічна криза 1929-1933 років. ознаменувався різким спадом виробництва та послуг, руйнуванням та банкрутством, падінням зайнятості та заробітної плати, появою безробіття.

Дж. М. Кейнс визначив причини економічних криз з урахуванням концепції сукупного попиту. Останні п'ять років перед кризою накопичувалися фонди погашення та амортизаційні відрахування для компаній, яким не потрібно було оновлювати обладнання. Але було неможливо збільшити нові інвестиції, щоб поглинути заощадження, які багате американське суспільство могло накопичити за умов повної зайнятості.

Найбільш серйозним був результат світової кризи 1929-1933 років. У США валовий національний продукт (ВНП) знизився на 31%, а у країнах Західної Європи валовий громадський продукт (ВСП) знизився на 9-10%. %.

Існують великі відмінності між країнами. В Австрії зниження становило 22,5 %, у Великій Британії - 18,2 %, Німеччині - 16,1 %, Італії - 3,9 %, у Данії - 2 %. Європейські країни досягли рівня ВСП 1929 року лише в 1935 році.

Найбільші промислово розвинені країни використовували власну модель виходу з кризи, що ґрунтується на активному втручанні держави в економіку та створенні різних регульованих ринкових систем. В економічній літературі виділяють два варіанти програм готовності до кризи:

- Ліберальні реформатори. Він поєднує саморегулювання ринку з державним регулюванням економіки та механізмом соціальних реформ. Державні бюджети стали основним інструментом виходу із кризи. Такі програми використовувалися у США та Великій Британії. У Франції

національне регулювання економіки охоплювало розвиток державного сектору, національного підприємництва та активну соціальну політику;

- Націонал-соціалізм: Створення тоталітарних диктатур призвело до жорсткого централізованого державного регулювання економіки, її милітаризації, експропріації праці та використання державних бюджетів для контролю над економікою (Німеччина, Італія, Японія).

У національній економічній політиці домінуючим стає метод макроекономічного регулювання, яке змістом стає поширення одержавлення економіки з допомогою державного регулювання та збільшення частки розподіленого державою валового національного продукту. На якомусь етапі ці заходи сприяли економічному розвитку, зробили людей щасливішими та збільшили виробництво.

У США економічна криза 1929-1933 років, або «Велика депресія», охопила всі галузі та галузі економіки. До 1932 р. промислове виробництво впало на 46,2%, виробництво автомобілів, виплавка сталі – на 80%, національний дохід та роздрібна торгівля – наполовину, імпорт та експорт – на 75%, індекс оптових цін – 33, текстильне виробництво – 41%, металургія – 21%. % виробництво пшениці, кукурудзи та бавовни впало втричі, а збитки підприємств становили 3,2 млрд доларів. У період із 1929 по 1933 рік збанкрутували 130 000 підприємств, 19 залізничних компаній, 5 760 банків та 879 000 фермерів. Промисловість США повернулася до рівня 1911 року.

Товарний запас у цей період було знищено. Пшеницю, каву та бавовну спалювали, а молоко зливали у річки. Падіння цін на акції коштувало американцям фінансово від 15 до 20 мільйонів людей. У 1933 році кількість безробітних досягла 17 мільйонів чоловік. Країна була охоплена масовими протестами населення.

Економічна політика президента Г. Гувера (1929-1933) була спрямована на забезпечення антикризового та анти циклічного розвитку американської економіки. Він включав такі заходи, як посилення торгової протекціоністської політики, збільшення інвестицій у капітальне будівництво, зниження

державного фінансування та облікових ставок для приватних підприємств, регулювання ціноутворення та громадських будівельних робіт. У 1931 році було засновано Національну кредитну корпорацію з капіталом у 3,5 мільярда доларів. (З січня 1932 р. - фінансова корпорація реконструкції). На допомогу великим фермерам було організовано Федеральну службу сільського господарства, завданням якої було утримання ціни продукцію. Діяльність бюро не увінчалася успіхом і зрештою призвела до потрясінь на ринку. «Сухі закони» було запроваджено підвищення купівельної спроможності американців.

Внаслідок цього американці споживали вдвічі більше алкоголю на рік, ніж до усиновлення. Починається соціальний вибух — масові страйки, «марші голоду» безробітних у Вашингтоні.

Ефективною антикризовою програмою став «Новий курс» президента Ф. Рузвельта (1933-1945). Теоретичну основу «Нового курсу» складають уявлення про американський інституціоналізм та необхідність державного регулювання процесів суспільного відтворення з метою стимулювання інвестицій та пом'якшення криз у критичних ситуаціях, що викладаються англійським економістом Дж. Кейнсом. Зміни економіки капіталістичних країн за умов монополії. У реалізації «Нового курсу» виділяють два етапи: 1933–1935 та 1935–1938 рр.. Основні напрями та заходи «Нового курсу»: Вихід банківсько-фінансової системи з кризи. У березні 1933 року всі банки було закрито. Закон про банківську надзвичайну ситуацію передбачав відновлення функцій та отримання державного кредиту (позик) від Федеральної резервної системи. До кінця березня 1933 4/5 банків-членів Федеральної резервної системи знову відкрилися.

Фінансова корпорація реконструкції, створена за президента Г. Гувере, розширила свою діяльність - за перші два роки «Нового курсу» кредитів було надано понад 6 мільярдів доларів. Це призвело до більш централізованої банківської системи, скорочення кількості банків з 25 000 до 15 000 та заборони експорту золота за кордон. Розмін банкнот на золото було припинено, золото вилучено з обігу, долар девальвовано, золотий вміст знижено на 41%. Виявлено

унікальний метод розгортання інфляції. Сполучені Штати зробили великі закупівлі золота за цінами, які перевищують обмінний курс долара на золото.

До кінця 1933 року було куплено золота на 187,8 мільйонів доларів, що призвело до штучної девальвації долара. При цьому ЗВР було вилучено з Федерального резервного банку, передано Міністерству фінансів, а банкам видано «золоті» сертифікати, еквівалентні золоту. Закон про золотий резерв 1934 року встановив нову ціну на золото у розмірі 35 доларів. Це діяло до 1971 року. Завдяки девальвації долара розподіл доходів змістився на користь промислового капіталу, а не позичкового капіталу, що запобігло великим банкрутствам у кредитному секторі, скоротив державний монопольний борг і збільшив експортні можливості США. Для стимулювання міноритарних акціонерів та вкладників було створено Корпорацію зі страхування банківських вкладів, вжито заходів щодо захисту вкладів від ризиків спекуляцій на фондовому ринку, засновано Федеральну корпорацію зі страхування вкладів.

На початку 1934 80% банків США застрахували вклади, відновивши довіру до банківської систем.

2.3. Сільське та промислове відновлення.

У червні 1933 р. було ухвалено Закон про відновлення вітчизняної промисловості (НІРА), який визначив національну систему регулювання цього сектора економіки (введений на два роки). Для її реалізації було створено Національну адміністрацію відновлення, що складається з представників фінансово-промислових кіл, Американської федерації праці та економістів.

Синій орел став символом інституту. Якщо такої емблеми був на продукті тієї чи іншої компанії, суспільство бойкотувало цей продукт.

Розділ 1 закону передбачав заходи щодо реалізації «кодексів чесної конкуренції», в яких викладено правила конкуренції, зайнятості та працевлаштування. Асоціація підприємців мала розділити галузь на 17 груп та розробити для кожної такий кодекс. Кодекс кожної фірми встановлював обсяги

виробництва, рівень заробітної плати та тривалість робочого тижня, а також визначав ринок збуту продукції, політику ціноутворення та умови зайнятості.

Члени профспілки не піддавалися дискримінації, працівникам було надано право об'єднуватися, а також було визначено мінімальні розміри заробітної плати та максимально допустимі робочі години на тиждень. Якби цей кодекс схвалив президент, він став би законом, а антимонопольне законодавство перестало б існувати. Адміністрація Ф. Рузвельта затвердила загалом 746 кодексів у всіх галузях промисловості, що охоплюють 99% американської промисловості та торгівлі.

Організація громадських робіт зі створення нових робочих місць та ліквідації безробіття. Статті 2 та 3 Закону про відновлення національної промисловості визначають фонди громадських робіт та спеціальні податки на них. Конгрес створив Департамент громадських робіт та виділив на організацію 3,3 мільярда доларів. До січня 1934 р. на громадських роботах (посадка дерев та боротьба з ерозією ґрунтів, меліорація земель, будівництво автомобільних доріг, аеродромів, мостів, гаваней тощо) було задіяно 5 млн осіб. 20 мільйонів американців отримали допомогу з безробіття. Для безробітної молоді у віці від 18 до 25 років було створено трудові табори з безкоштовною їжею, житлом та одягом, а також додатковим 1 доларом. один день. Кількість молодих людей у таборі досягла 250 000 осіб. До 1935 року табір збільшився вдвічі: перед Другою світовою війною табір відвідали 3 мільйони людей.

Поліпшення соціальних відносин. Закон про відновлення національної промисловості передбачав реформи у сфері виробничих відносин. Скасування антимонопольного законодавства було дуже важливим для підприємців.

Профспілки отримали право колективний захист (вступ до профспілки, укладання колективних договорів із підприємцями тощо. буд.). Кодекс визначав мінімальну заробітну плату, а тривалість робочого тижня – максимальну. Після запровадження таких кодексів загальний рівень заробітної плати впав.

На початку 1933 року Конгрес США ухвалив Закон про регулювання сільського господарства. Відповідно було створено Агентство з регулювання сільського господарства (AAA). Ухвалення державних заходів включало: Купуйте необроблену землю у фермерів. Скоротити посівні площі та поголів'я худоби, а фермерам надати компенсацію та надбавки за кожен незасіяний гектар (до введення таких заходів у деяких штатах замість дров та вугілля використовували зерно та кукурудзу). Ліквідація фермерського боргу, який на початку 1933 року досяг 12 мільярдів доларів. Випущено на 3 мільярди доларів державні облігації та державні облігації. Фермери 1933-1935 рр. Понад 2 мільярди доларів кредитів.

В результаті закону було припинено продаж ферм з аукціонів, конфісковано 10 млн акрів бавовни, знищено чверть усіх посівів, 23 млн голів великої рогатої худоби та 6,4 млн свиней. М'ясо вбитих тварин перетворювали на гній. До 1936 року дохід селян збільшився на 50%. Проте близько 10% усіх фермерських господарств збанкрутували. Посилився процес централізації земельної власності.

Другий етап реалізації реформ «Нового курсу» сприяв покращенню суспільних відносин:

- У 1935 року було ухвалено Закон про трудові відносини (Закон Вагнера), що дозволяв робітникам створювати профспілки та укладати колективні договори з підприємцями. Визнавалося право страйк, заборонялося застосовувати репресії за ознакою членства у профспілці чи втручатися у внутрішні справи профспілкових організацій. Суд мав розглянути скарги профспілок на порушення закону;
- Закон про соціальне забезпечення (1935 р.) ввів пенсії по старості та допомоги по безробіттю. Пенсії встановлювалися з 65 років, визначалася підтримка хворих та інвалідів. Пенсійні фонди формувалися із внесків робітників та компаній. Встановлено єдиний загальнодержавний стандарт виплати пенсій. Коло одержувачів допомоги, розмір та умови виплати визначалися законодавством штату. Проте закон поширювався на

робітників великих промислових підприємств, а чи не на працівників торгівлі та обслуговування;

- розширено обсяг громадських робіт. Якщо на ці заходи на першому етапі було виділено 3,3 мільярда доларів, то 1935 року було виділено 4,9 мільярда доларів, а 1938 року — ще 5 мільярдів доларів. На початку 1936 року на громадських роботах працювало 3,5 млн осіб;
- прийнятий Закон про справедливі умови праці 1938 року, забороняє використання дитячої праці, і єдині стандарти зарплати, їх мінімальний і максимальний рівні, і навіть максимальні обмеження робочого дня (до 44 годин) було встановлено компаніями федерального значення;
- введено безліч пільг для малозабезпечених сімей. Робітники-мігранти могли жити в таборах, а орендарі мали право на отримання позичок для придбання ферм та вступу до кооперативів.

Загалом агресивна регуляторна політика штатів дозволила Сполученим Штатам вийти із економічної кризи. 1934 року в країні почалася депресія. До 1936-37 років основні економічні показники, зокрема промислове виробництво, досягли рівня 1929 року.

«Новий курс» відповідав історичним умовам утвердження державного монополістичного капіталізму. Це стало ознакою ліберально-реформістської версії розвитку індустріально-регульованої економіки. Найважливішим інструментом був державний бюджет, який використовувався для фінансування розширеного відтворення та соціальних програм. Оскільки реалізація «Нового курсу» зміцнила позиції великих монополій, економічна література розглядає антикризове управління як форму картелювання, яка є примусовою, але вигідною для американських монополій.

Однак у 1937-1938 рр. сталася нова кругова криза, в результаті якої промислове виробництво впало на 36%. У 1939 році індекс промислової продукції зріс порівняно з 1932 роком на 90%. У 1937 р. частка країни у світовому промисловому виробництві впала до 42 %. У 1938 р. Ф. Рузвельт почав реалізацію плану «підкачування насоса» . Тобто підвищення попиту за

рахунок нових державних інвестицій. Число одержувачів допомоги по безробіттю зросло до 21,3 млн у зв'язку з розширенням обсягу громадських робіт. Бюджетний дефіцит почав стрімко зростати і в 1939 році досяг 2,2 мільярда доларів.

Слід зазначити, що процес націоналізації відбувався в мирних умовах і мав соціально-економічний характер. З 1930-1960-х років розвивається політика ліберального реформування державного регулювання.

У Великій Британії економічну кризу 1929—1933 рр. почався пізніше, ніж у інших країнах, і був нерівномірним. Найбільшої глибини криза досягла навесні 1933 р., коли загальне промислове виробництво впало проти рівнем 1929 р. на 23%, стара промисловість — наполовину, машинобудування — на 25%, енергетика — на 2,3%. , в автомобільній промисловості 5,4% валової місткості суднобудування, в 11 разів більше за обсяг зовнішньої торгівлі, 2/3. Великобританія перетворилася на світове продовольче сміттєзвалище, ціни на сільськогосподарську продукцію впали на 34%, фермери збанкрутували, а посівні площі скоротилися. Зовнішня торгівля впала у 2,5 рази. Вперше історія країни 1931 р. у зв'язку з зменшенням доходів від вивезення капіталу. У платіжному балансі була заборгованість 110 мільйонів фунтів стерлінгів. мистецтво. У 1931 році почалася фінансова криза. Іноземні вкладники одержували золото від британських банків. Чисельність безробітних 1932 р. становила 25,3% зайнятого населення (3 млн. осіб).

Першим кроком лейбористського уряду було посилення державного регулювання економіки. Було створено Міністерство з безробіття, організовано громадські роботи, удосконалено систему страхування.

Програму виходу з економічної кризи було розроблено Національною комісією оборони під головуванням інвестора Дж. Мея. Це план економії та впорядкування бюджетних видатків. Його реалізації сприяв кредит у розмірі 50 мільйонів фунтів стерлінгів. ст., запропонована американськими та французькими банками у вересні 1931 р.

2.4. Основні напрями економічної політики

Створення системи центральних та територіальних державних органів управління економікою: міністерство господарства, Німецька економічна генеральна рада, імперська економічна палата, Економічна палата територій (18), Організація промислового господарства. Сім галузевих груп імперії (промисловість, енергетика, торгівля, ремесла, банківська та страхова справа, транспорт). Німецькі ділові асоціації об'єднали в асоціацію «Імперія німецької промисловості». Сільське господарство контролювалося «Імперією продовольства». Закон про підготовку до органічного будівництва німецької економіки (1934 р.) уповноважує міністра економіки встановлювати, закривати чи об'єднувати бізнес-асоціації та призначати їх керівників.

Мілітаризація економіки. Аналіз про державних інвестицій показує щорічне зростання інвестицій у військові потреби. У період із 1932 по 1938 рік бюджет збільшився у двадцять п'ять разів і досяг 75% державного бюджету. Інвестиції у паперову, текстильну та бавовняну промисловість були заборонені. Армія та флот відроджуються. У травні 1935 року був прийнятий Акт про імперські оборонні секрети, що дозволив переорієнтувати економіку на військові потреби. У 1936 році було затверджено чотирирічний план мобілізації економічних ресурсів, накопичення дефіцитних матеріалів та розширення виробництва військової техніки. В основі плану було створення унікальної сировинної бази для забезпечення потреб військового виробництва.

Структурна політика сприяла розвитку військового виробництва та важкої промисловості, спрямовуючи три п'ятих усіх капіталовкладень, збільшуючи суму вдсятеро. У 1937 р. діяло 300 військових заводів. Армії було передано запаси сировини та продовольства, кошти. Філія німецької компанії розширює свою діяльність у країнах Європи. Організовано виробництво синтетичних матеріалів, замінників природної стратегічної сировини. Повна самозабезпеченість, насамперед з допомогою стратегічної сировини, вважалася головною умовою економічної незалежності Німеччини. Це було засобом економії коштів у іноземній валюті, необхідні купівлі та імпорту

продуктів харчування у час. Американські монополії, уклавши угоди з німецькими компаніями, постачали Німеччину нафтою, бензином, каучуком, алюмінієм, нікелем та іншими життєво важливими матеріалами, передавали обладнання та технології, будували заводи. У 1940 р. зовнішній борг країни становив 14,8 млрд німецьких марок.

Експорт товарів збільшився і кошти в іноземній валюті були спрямовані на закупівлю стратегічної сировини. Регулювалася зовнішньоторговельна діяльність, встановлювалися інтереси експортерів, впроваджувалась клірингова система взаєморозрахунків.

Фашистська сільськогосподарська політика була спрямована на створення запасів продовольства до початку війни. До осені 1939 року запаси зерна досягли 6,5 млн. тон, жиру — 500–600 000 тон, цукру — 1,6 млн. тон, а сільське населення було поділено між селянами та селянами. Фермери були власниками генетичних ферм (площею 7,5-125 га) арійського походження. За законом 1933 таких ферм було встановлено 730 тис., або 10% від загальної кількості сільськогосподарських ферм, звільнених від податків. Розгалужена система примусового постачання сільськогосподарської продукції. Продукцію кожного двору було враховано та передано державі за встановленою ціною. Навіть так звані спадкові двори можуть бути відібрані у їхніх власників за недотримання інструкцій Імперської продовольчої нації. Профспілки сільськогосподарських робітників було ліквідовано.

Зміцнилися позиції державного сектору економіки. 1932 року акціонерний капітал держави становив 13,2 мільярда, а 1939 року 17 мільярдів рейх марок. У березні 1936 р., за даними Статистичного управління Рейху, у Німеччині налічувалося 1085 колективних та державних підприємств, з них 61 імперське, 57 державних, 25 ганзейських міст та 291 що належить громадам та об'єднанням громад, у ній налічувалося 142 підприємства. У спільній власності, у власності імперії та спільноти. Акціонерні товариства становили 30% цих компаній та товариства з обмеженою відповідальністю 64,4%. Розширення державного сектора пов'язане з масовою «арієзацією» єврейського капіталу,

конфіскацією майна, вкладенням державних капіталів у збиткові галузі, все це важливо з військово-стратегічної точки зору.

Держава домінувала над ринком праці. Робітники та підприємці були членами «Німецького робітничого фронту», який проголосив ідею соціального партнерства праці та капіталу. Скасовувалися колективні договори, ліквідувалися профспілки та інші трудові організації, проводилися страйки, заборонялася зміна місця роботи, регулювалася весті. Примусова праця спочатку призначалася для молоді, але до 1938 року вона була запроваджена у всьому світі. Робочий час напередодні війни складав від 10 до 14 години.

Таким чином, важка промисловість досягла докризового рівня вже 1934 р., а до 1939 р. перевищила його на 50%. [22]

Зростає економічна нерівність для людей. Військова продукція становила 58% державного бюджету. Основною галуззю було машинобудування з часткою близько 25%. Напередодні Другої світової війни Німеччина виробляла 13% світової промислової продукції. Обсяг внутрішнього ринку скоротився. Стан фінансової системи був важким.

У результаті Німеччини сформувалася тоталітарна (командно-контрольна) модель державно-монополістичного розвитку з централізованими господарськими механізмами. Адміністрація та правозастосування стали основними формами державного регулювання. Застосовувалися такі заходи, як макроекономічне планування, націоналізація, створення державного сектора та державних підприємств, регулювання та контроль виробництва, розподілу та цін. У період з 1934 по 1939 р., в умовах довоєнної економічної ситуації, розвиток економіки багато в чому визначалося збільшенням витрат на військові потреби та виробництво.

2.5. Уповільнення економічного розвитку провідних індустриальних країн Європи та США в 1918-1928 рр.

Післявоєнний період (1918-1923 рр.) характеризувався явищами економічної кризи, глибина якої залежала від наслідків війни, політичного,

соціально-економічного розвитку, національної самосвідомості. Велику роль відігравали загальні фактори: незбалансована промислова структура, скорочення потужностей, процес конверсії виробництва, інвестиційні обмеження, надмірна гіпертрофія національної системи регулювання, економічна експансія США тощо.

У стабільний період (1924—жовтень 1929 рр.) прискорилися темпи економічного розвитку та загальний обсяг промисловості й торгівлі, прискорилося модернізація старих галузей і розвиток нових, зміцнилася національна валюта. Економічна політика характеризується зменшенням втручання держави в економічне та соціальне життя країни.

У США економічна криза, що почалася влітку 1920 р. і тривала до весни 1921 р., змінила високий рівень добробуту американської економіки. Промислове виробництво впало на 32 %, доходи фермерів впали на 40 %, безробіття досягло 5 млн. осіб, збанкрутувало 52 тис. комерційних підприємств. Але вже в 1923 році почалося економічне зростання та інтенсифікація виробництва.

Період 1924-1929 рр. був періодом «буму» в історії американської економіки — підйому в економіці. Процес оновлення основних засобів виробництва відбувається на основі розвитку фундаментальних досліджень, технології та технологічного переоснащення, стандартизації, впровадження наукової організації праці, початку нового будівництва, створення нових виробництв (хімічна, електротехнічна, приладобудування, автомобілебудування, радіотехніка) розвиток; країна стає світовим фінансовим центром, починається економічна експансія.

Загальний обсяг промислового виробництва зріс у 1924-1929 рр. на 48,5 %, у 1913-1929 рр. — на 70-88,5 %. За 1924—1929 рр. виробництво сталі зросло на 58,5 %, нафти — на 80 %, електроенергії — на 90 %, автомобілів — у 5,6 раз, продуктивності праці — на 43 %, роздрібною торгівлі — на 33 %. Споживчий кредит набув широкого поширення і в 1929 році становив 6,4 мільярда доларів. З 1925 по 1929 рік загальна вартість акцій тільки на Нью-

Йоркській фондовій біржі зросла втричі — з 2,7 мільярдів доларів до 87 мільярдів доларів.

США зайняли перше місце у світовій торгівлі. Експорт товарів збільшився вдвічі. На кінець 1929 р. іноземні інвестиції становили 27,7 млрд. доларів США, з яких 1,35 млрд. доларів США вкладено в Західну Європу. Капітал США контролює економіку 14 країн Латинської Америки (з 20 незалежних країн), 1/3 гірничодобувної промисловості Канади, а інвестиції США в 4,5 рази перевищують інвестиції Великобританії. Використовуючи схеми Дауеса і Юнга, США взяли під контроль промисловий потенціал Німеччини.

Завдяки економічному зростанню національний дохід зріс на 17%, а прибуток монополій склав 55,5 млрд. дол., що в 3,5 рази більше, ніж під час Першої світової війни. Сполучені Штати виробляють 48 відсотків світової промислової продукції, що на 10 відсотків більше, ніж усі промислово розвинені країни разом узяті. На тлі загального економічного процвітання повільно розвивалися такі галузі, як вугільна, суднобудівна, текстильна та швейна [17].

З аграрного господарства розпочався період механізованого сільськогосподарського виробництва. З 1920 по 1929 рік кількість тракторів зросла з 246 до 920 000, комбайнів — з 4 до 61 000, вантажівок — зі 139 до 900 000. Але за статистикою США лише 13,5% господарств були оснащені тракторами і комбайнами на той час – 1% господарств. Аграрії використовують техніку, мінеральні добрива, досягнення агрономічної науки.

Прискорився процес витіснення дрібних виробників. З 1920 по 1922 рр. втратили права власності 450 тис. селян, з 1924 по 1929 рр. — ще 547 тис., що становило 8,7 % від загальної кількості.

У Великій Британії економічна ситуація 1919-1929 рр. в економічній літературі оцінювалася як депресія. У 1919-1921 роках була економічна криза. Валовий національний продукт впав на 12%, промислове виробництво впало на третину, оптові ціни впали на 36%. Післявоєнна зміна політики була пов'язана

зі зменшенням ролі держави в економіці. Однак після денационалізації військових заводів у руках уряду залишилося в чотири рази більше підприємств, ніж до війни. У 1921 р. уряд частково відновив контроль над залізницею, зменшив непрямі податки (акцизи на чай, цукор та інші продукти), розширив соціальну допомогу. Посилюється процес концентрації капіталу. У 1921 році 2% власників володіли 64% багатства країни.

У цілому нині до 1924 р. обсяг промислового виробництва становив лише 91% з 1913 р. Довоєнний рівень промислового виробництва було досягнуто лише 1929 р. Частка держави у світовому промисловому виробництві знизилася 1913-1929 гг. від 15 до 10%.

Структура промисловості базувалася на «старих» виробництвах¹ (металургійна, вугільна, суднобудівна, текстильна), які працювали на морально застарілому устаткуванні, скоротивши виробництво на 18-55%. Зростання у 2-6 разів характерне для авіаційної, автомобільної, електротехнічної промисловості, але вони становлять лише 10% від загального обсягу промисловості і тому не визначають основних напрямів розвитку економіки.

Рационалізація виробництва (транспортна система, масове виробництво та стандарти) відбувалася у нових галузях. Завдяки зростанню британських інвестицій у бізнес промисловість розвивалася у доменах (Індія, Австралія, Канада, Південна Африка, Нова Зеландія).

Процеси монополізації посилилися та охопили всі галузі промисловості, особливо радіотехнічну та електротехнічну, автомобільну, гумову, металургійну та бавовняну. Було понад 40 трестів, які контролювали 80-90% виробництва конкретної продукції[20,с. 225].

Встановлено лідерство п'яти найбільших банків. Але за ступенем монополізації Великобританія все ж таки відставала від США та Німеччини. Він продовжував втрачати позиції у світовій торгівлі. його частка в 1929 р. впала до 11%, в експорті до 12,5% (1913 р. відповідно 14% і 15,3%). Британські товари на світовому ринку втратили свою конкурентоспроможність. Японці переважали над англійцями у торгівлі текстилем, німці та поляки — в експорті

вугілля, американці — у продукції нових виробництв. Великобританія підтримувала ринок збуту якісних та дорогих товарів.

Уряд намагався зберегти лідерство у банківській сфері та зміцнити національну валюту. У 1926 р. було відновлено золотий паритет фунта стерлінгів. Його вартість становила 4,86 дол., що відповідало довоєнному співвідношенню англійської та американської валют[24, 525].

Через війну доходи банків збільшилися, а промисловців – зменшилися у зв'язку з зростанням ціни англійські товари там.

Негативним чинником повоєнної економіки була її залежність від імпорту сільськогосподарської продукції та промислової сировини. У країну ввозили понад 60% харчових продуктів, 100% бавовни, 2/8 залізняку, 9/10 вовни і т.д. Дисбаланс між імпортом та експортом негативно впливав на загальний стан господарства держави[25, 496].

У Франції післявоєнна економічна криза тривала до 1921 р., депресія економіки тривала до 1924 р. У 1921 р. індекс промислового виробництва становив 55%, сільськогосподарського - 77% рівня 1913 р. -7 раз. Антикризові заходи, спрямовані на сприяння розвитку важкої промисловості, державний розподіл сировини, замовлень та робочої сили, продаж державних підприємств приватним особам дозволили врегулювати відносини між підрядниками та робітниками, ліквідувати карткову систему.

Французька промисловість відрізняється підвищеною концентрацією. У 1921 р. на великих підприємствах (понад 100 робітників) було зайнято 32,5% всіх працюючих, на середніх підприємствах (11-100 службовців) - 21,9%, на дрібних підприємствах (1-10 службовців) - 45,6% .

У другій половині 1920-х років. завершився процес перетворення Франції на індустріально-аграрну країну. У 1924 році французька економіка почала стабілізуватися та зростати. Річні темпи економічного розвитку були одними з найвищих у Європі – 5%. Промислове виробництво за 1920-1929 р.р. збільшилося на 77 %, 1930 р. воно становило 140 % від рівня 1913 р.

Продовжувалась монополізація промисловості: видобуток вугілля контролювалася 3 підприємствами, хімічна промисловість - 5, автомобільна промисловість - 3, електротехнічна. інженерія. у структурі промисловості переважали дрібні та середні підприємства У 1931 р. у структурі населення стало переважати міське населення.

Сільське господарство досягло довоєнного рівня, але за деякими показниками спостерігається зниження. Посилюється процес концентрації великої земельної власності, 25% господарств здаються у найм. Збільшилася державна допомога поміщикам. Бюджет Міністерства землеробства збільшився період 1926-1931 гг. із 227 до 548 мільйонів франків.

Основні фактори стабілізаційних процесів: возз'єднання Ельзасу та Лотарингії, відновлювальні роботи, надходження від Німеччини 8 млрд. золотих марок на репараційні платежі (головним чином у нафтопереробка, хімія та ін.), будівництво нових та реконструкція старих портів, стабілізація курсу франка у 1926 р. , раціоналізація виробничих процесів, подвоєння військових витрат проти довоєнним періодом, зміна колоніальної політики, що полягала у підвищенні роль колоній у експорті промислової продукції до 40%. Однак у харчовій та легкій промисловості, окрім виробництва предметів розкоші, спостерігався застій[26, 603]

Фінансове становище країни було важким. Проте дохід від цінних паперів утримав перевищував дохід галузі. У 1926-1929 рр. для досягнення бездефіцитного бюджету було проведено фінансову реформу, яка передбачала комплекс таких заходів: збільшення непрямих податків, підвищення тарифів на транспортній мережі, зниження заробітної плати держслужбовців та пенсій, та девальвація франка до 1/5 довоєнної вартості (фунт стерлінгів коштував 123 франки). При цьому соціальна програма передбачала запровадження 8-годинного робочого дня, виплату пенсій та допомоги з безробіття.

Посилилося регулювання економіки. Такі державні органи, як Народна рада народного господарства та Вища залізнична рада, Національний

кредитний банк, координували та регулювали діяльність підприємств за рахунок субсидій.

У Німеччині післявоєнна економічна криза тривала до 1924 року. У Веймарській республіці (1919—1933) промислове виробництво падало. Імпорт та експорт склали лише довоєнний рівень. Особливо скоротився експорт промислової продукції – на 50%. Катастрофічна ситуація у основних галузях економіки стала причиною краху німецької кредитно-фінансової системи.

Інфляція, повне знецінення державної валюти, призвели до зниження рівня заробітної плати робітників та службовців, купівельна спроможність населення становила 16-17% від довоєнного рівня. У той самий час під загрозою опинилася виплата Німеччиною контрибуції союзникам (за 1918-1923 рр. у перерахунку золото - 8 млрд. марок).

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ КРИЗИ НА ЕКОНОМІКУ КРАЇН ЄВРОПИ

3.1 Характеристики кризи у Великій Британії

Світова економічна криза в Англії почалася з деяким запізненням через те, що британська промисловість у докризовий період розвивалася вкрай повільно і ледве досягла свого рівня на початку кризи. Найглибша криза сталася навесні 1933 року, коли виробництво впало на 23% порівняно з рівнем 1929 року.

Найбільше постраждали від кризи старі підприємства Англії. Зменшився видобуток вугілля, виробництво чавуну, виплавка сталі. Криза торкнулася і сільського господарства. Для підприємств, які виготовляли сільськогосподарську продукцію в Англії в 1930-1932 рр. впала на 34%, що призвело до різкого спаду сільського господарства у країні.

Країни, які продавали продукти харчування за демпінговими цінами на англійському ринку, поновилися за рахунок значного підвищення цін на продукти харчування на своїх внутрішніх ринках. «Між 1927 і 1931 роками Англія стала по суті звалищем для продажу надлишків продовольства по всьому світу», - писав англійський історик Д. Мюррей.

Світова торгівля впала приблизно на 2/3. Експорт Великобританії становив 729,3 мільйона фунтів стерлінгів. 1929 року - до 365 мільйонів фунтів стерлінгів. 1932 р.

У 1931 році вибухнула гостра фінансова криза, що викликала знецінення фунта стерлінгів і відмову Англії від золотого паритету фунта.

Безробіття стало наслідком розвалу промисловості, сільського господарства та торгівлі. Якщо 1930 року 16,8% населення Англії було безробітним, то 1932 року - 25,5%.

На початку економічної кризи при владі в Англії був другий лейбористський уряд. Він почав шукати шляхи виходу із кризи, посилюючи елементи державного втручання в економіку та суспільні відносини. Але навіть не досягнувши значних результатів у реалізації антикризових програм, уряд пішов на розпусту.

Потім було створено новий «національний уряд», до якого увійшли консерватори, національні лейбористи та націонал-ліберали на чолі з Дж. Макдональдом. «Національний уряд» розпочав реалізацію «програми» Дж. Мея.

Макдональд закликав «народні маси» «затягнути пояси» і скоротити зарплату прем'єр-міністру на 20%, король урізав свій «приватний дохід» на 10%. Допомога з безробіття було скорочено на 10%, а в листопаді 1931 року було прийнято новий закон про «перевірку потреби», який забороняв надання допомоги безробітним, які дбають про свої сім'ї. Восени 1931 року було знижено весті державних службовців, переважно вчителів і матросів.

Важливим заходом було скасування у вересні 1931 р. золотого паритету національної валюти, що призвело до девальвації фунта стерлінгів. Для Британії вони були змушені наслідувати країни, що входили до так званого стерлінгового блоку (25 держав - країни Скандинавії, Нідерланди, Португалія, Аргентина, Бразилія та інші, включаючи британські колонії та домініони), які закріпили обмінний курс їх валют з урахуванням обмінного курсу фунта стерлінгів.

Крім того, країни блоку перевели свої валютні резерви до Англії до загального фонду блоку, що дало країні значні вигоди від операції. Члени блоку, орієнтовані на фунт стерлінгів, були змушені купувати британські товари, при цьому забезпечуючи Англію переважно сировиною та продуктами харчування.

Одним з таких кроків у зміцненні позицій Англії на світовому ринку став парламентський акт 1931, який передбачав, що жоден закон англійського парламенту не буде застосовуватися в домініонах без формальної згоди останнього. Закони, ухвалені домініонами, не вимагали схвалення англійського парламенту. Цей акт увійшов до історії як Вестмінстерський ритуал.

Ще одним важливим заходом щодо захисту внутрішнього ринку в Англії від зовнішньої конкуренції було запровадження протекціонізму.

Протекціоністські тарифи захищали внутрішній ринок від припливу іноземних товарів та створювали сприятливіші умови для продажу вітчизняних товарів.

Певний економічний підйом, що почався в Англії у другій половині 1932 року, не перетворився на новий підйом. Країна набула період депресії.

Таким чином, економічна криза 1929 – 1933 рр. завдав важкого удару по економіці Великобританії. Уряд шукав вихід із складної економічної ситуації, посилюючи державне регулювання економіки, сприяючи зростанню монополій та концентрації капіталу, а також створюючи більш тісний та дешевий союз мегаполісів та володінь.

3.2 Характеристики кризи у Німеччині

Німеччина стала однією з найбільш постраждалих країн, оскільки її економічний успіх багато в чому ґрунтувався на іноземних позиках та інвестиціях. З кінця 1929 р. до липня - серпня 1932 р. спостерігався безперервний спад промислового виробництва. Обсяг промислового виробництва цей час знизився на 40,6%.

Німеччина встановила європейський рекорд безробіття. На початку 1933 року, за офіційними даними, кількість безробітних наближалася до 9 мільйонів осіб, що становило половину зайнятих.

Під впливом промислової кризи поглибилася й сільськогосподарська криза. Падіння купівельної спроможності населення обмежило збут сільськогосподарської продукції. При цьому реалізація протекціоністської політики навіть спричинила збільшення врожаю пшениці. Субсидії країні отримували переважно величезні кадетські господарства.

Уряд Р. Брюнінга, сформоване навесні 1930 р., прагнуло подолати економічну кризу, ліквідувало систему соціального забезпечення, запровадило нові прями й опосередковані податки, підвищило імпортні мита сільськогосподарську продукцію тощо.

Нездатність режиму Веймарської республіки ефективно нейтралізувати економічну кризу, загострення соціальних протиріч, прагнення монополій

відновити втрачені позиції на світових ринках, різке падіння рівня життя, байдужість до внутрішніх проблем Німеччини з боку урядів Німеччини. інші держави були головним чинником встановлення фашистського режиму країни 1933 року. Економічна політика фашизму мала яскраво виражений державницький характер.

Антикризові заходи мали екстраординарний характер, переслідували як тактичні мети виведення економіки режим зростання, а й стратегічні - повернення втрачених територій і, подальше розширення кордонів держави, завоювання світового панування. Ця стратегія визначила форми та методи виведення країни із кризи, основним змістом яких є тотальна мілітаризація національної економіки [28, 880].

Нацисти створюють потужний регулюючий апарат економіка, що була основним важелем концентрації фінансових, сировинних, виробничих, людських та інших ресурсів.

Прийнято низку законів про картелізацію економіки, підготовку до органічної побудови німецької економіки, про захист імперії та інші. дозволили створити у тяжкому стані переважно промисловий потенціал.

Закон про національну організацію праці створив нормативну основу для примусової праці. Керівництво німецькою економікою здійснювалося з центру головної економічної ради, яка перерозподіляла фінансову сировину, людську та сировину, переважно у військовому комплексі за рахунок цивільної промисловості.

Таким чином, в умовах фашистської диктатури, за відсутності необхідних коштів для великих військових вкладень, припинення допомоги з інших країн і, нарешті, самоізоляції країни (автаркії), методи державного регулювання набули яскраво вираженого характеру. прями форми та адміністративні.

Розширення державного сектора економіки в економіці просувалося прискореними темпами, що, зокрема, було пов'язано з політикою «архівації» компаній, а точніше їхньою конфіскацією єврейських власників та

націоналізацією власності під владою. нелояльний режим підприємців. У той же час, участь у корпораціях зростала.

Цей варіант державного втручання в економічне життя виявився дуже ефективним і дозволив фашистському режиму 1934 вийти з кризи, в основному у важкій промисловості, і на основі швидкого зростання. Однак слід зазначити, що успіхи Німеччини в подоланні кризи були вельми ілюзорними, оскільки вони не усунули економічні дисбаланси, що викликали його, а, навпаки, посилили їх.

3.3 Характеристики кризи у Японії

У 1929 року Японія опинилася в епіцентрі світової економічної кризи. Найсильніше постраждала торгівля, найрозвиненіший сектор економіки країни. Експорт товарів упав більш ніж удвічі. Сільськогосподарське виробництво скоротилося на 50%, а промислові товари – на 32%. У тяжкому становищі опинилися суднобудівна, текстильна, металургійна та машинобудівна промисловість.[32, 349].

Виробництво шовкових тканин скоротилося на чверть. Протягом років економічної кризи до 10 мільйонів людей залишилися без роботи. У 1930-х років Японія виробляла менше сталі, ніж Бельгія, і трохи більше чавуну, ніж Люксембург.

Японський уряд вирішив запобігти кризі за рахунок мілітаризації країни та військової агресії. Вже 1931 року японські війська окупували північний схід Китаю і утворили там маріонеткове Маньчжоу-Го. Капітальні вкладення переважно спрямовувалися у галузі, пов'язані з військовою промисловістю. Японія, як Німеччина, вийшла з економічної кризи 1929-1933 років шляхом мілітаризації. Після встановлення окупаційної влади у Маньчжурії вона почала вторгатися на китайську територію. 1937 року вона окупувала кілька провінцій на півночі, а потім і інші райони Китаю.

Війна затяглася. Японія витратила понад 80% свого національного бюджету, що фінансувався за рахунок випуску банкнот. Метал був необхідний

виробництва десятків тисяч літаків, танків, гармат, кораблів та інших видів зброї. Тільки з 1931 по 1938 його переплавляли більше десяти разів. Збільшилася здатність інших галузей працювати на війну: хімічної промисловості – у 2 рази, електротехніки – у 3 рази, виробництва зброї – у 5 разів. Автопром постачав армію вантажівками.

Закон про національну мобілізацію фактично зруйнував робітників і службовців до становища кріпаків[13, с. 40].

Профспілки було розпущено, робочий час збільшено з 14 до 16 години, а заробітну плату знижено до мінімального рівня.

Засноване у 1930-х роках виробництво розкішного годинника, радіоприймачів, велосипедів, парасольок та швейних машин добре послужило війні. В обмін на ці конкурентоспроможні товари Японія імпортувала необхідну сировину, стратегічні товари та ліцензії[13, с. 43].

Під час війни аграрний сектор працював дуже тяжко. Більшість землі належала самураям. Лише 30% її належало безпосереднім виробникам, селянам із низьким рівнем життя. Як ренту вони віддавали землевласнику половину врожаю. Але завдяки незвичайному працювистості японських селян країна була нагодована, хоч і недостатньо.

У 1930-ті роки збільшився експорт японського капіталу в країни Південно-Східної Азії, особливо в Таїланд, Філіппіни, Індонезію та Британську Малайзію. У період з 1939 по 1941 рік сума подвоїлася і досягла 4 мільярдів єн. Така японська торгова та фінансова експансія працювала проти інтересів Сполучених Штатів та Великобританії. Війна між цими країнами та Японією почалася у 1941 р. і закінчилася повною поразкою японських мілітаристів у 1945 р.

Японія вийшла із економічної кризи шляхом мілітаризації. Закон про загальну мобілізацію знизив робітників і службовців до статусу кріпаків. Профспілка була розпущена; робочий день тривав 14-16 годин; заробітну плату знижено до мінімуму; лише 30% землі належало селянам (70% самураям). Збільшився експорт японського капіталу країни Південно-Східної Азії. Його

обсяг подвоївся лише з 1939 до 1941 року. Інші країни не витримали експансії Японії у торгівлі та фінансах.

Фондовий ринок відновився до докризових значень лише через 25 років тільки в 1954 році індекс Dow Jones перевищив рівень 3 вересня 1929 року[14, 356].

3.4 Французька економіка у 1930-ті роки та економічна політика уряду Народного фронту

Французький уряд побудував програму виходу із кризи з урахуванням дирижизму, національної політики регулювання економіки. Для цього використовувався державний бюджет. Збільшилося держзамовлення для компаній, які виробляють військову продукцію. Надання державного фінансування, податкових та тарифних пільг. Виплачувалася премія скорочення сільськогосподарського виробництва. Реалізовано соціальні програми з допомоги безробітним та проведення громадських робіт. Ми скоротили заробітну плату державних службовців, пенсії з інвалідності та заробітну плату вдів часів Першої світової війни.

Пошуки виходу з кризи загострили конфлікт між профашистськими та демократичними політичними силами, було створено підставний уряд.

Програма Народного фронту передбачала комплексні соціальні та економічні реформи. За угодою між Конфедерацією праці та підприємцями було підвищено заробітну плату, визнано профспілки та робочі асоціації, встановлено 40-годинний робочий тиждень, надано оплачувані відпустки, затверджено принципи колективних переговорів. Було організовано громадські роботи. Крім того, на користь товаровиробників регулюються закупівельні ціни на сільгосппродукцію, надається фінансова підтримка фермерським кооперативам, переглядаються ставки на торгові приміщення, захищаються інтереси дрібних орендарів, докорінно реформується податкова система. Економічна програма Народного фронту було затверджено рішенням парламенту.

Уряд Л. Блюма реалізував деякі аспекти програми. Заробітну плату державних службовців та гірників було збільшено. Пенсія збільшилась. Організовано громадські роботи, скасовано податок на допомогу по безробіттю, встановлено податок з обороту у розмірі 2% для малого бізнесу та 6% для великого бізнесу, підвищено податок на велику спадщину та податок на прибуток корпорацій. Було встановлено контроль за діяльністю Банку Франції. Націоналізація залізниць, частина військової промисловості. Для регулювання цін та закупівлі сільськогосподарської продукції за цінами вищими за ринкові було створено Національну зернову службу.

Реалізація програми спричинила дефіцит державного бюджету. У лютому 1937 р. канцелярія Л. Блюма оголосила про «призупинення» її реалізації. Нова економічна криза, що почалася в кінці 1937 р., негативно позначився на економіці Франції, і новий уряд К. Шотана (1937-1938) різко урізав витрати бюджету і девальвував франк. На початку 1938 р. Палата громад більшістю голосів відхилила проект нового Трудового кодексу.

Повернувшись до влади у березні 1938, уряд Л. Блюма активізував надзвичайні військові та оборонні заходи, урізавши соціальні виплати. Було розроблено заходи, створені задля встановлення контролю над оподаткуванням капіталу, перевищує 150 000 франків, надприбутків оборонних підприємств, обміном валюти, імпортом тощо. буд. -1940), який у результаті вивів Народний фронт з ладу.

Так, у Франції політика національного регулювання економіки будувалася на розвитку державного сектора, використанні державного бюджету та вирішенні соціальних проблем.

У цілому нині французька економіка до війни мала такі особливості:

- Зниження частки країни у світовому промисловому виробництві з 7% у 1913 р. до 4% у 1937 р. Одна з причин – технологічна відсталість галузі. Середній вік автомобіля становить 25 років, 7-8 років у Великій Британії, 5-7 років у США та 3-4 роки у Німеччині.

- Збереження дрібносерійного виробництва, у якому працювало 40% робочих (переважно висококваліфікованих фахівців).
- Концентрація фінансово-кредитних установ; У 1939 р. шість банків контролювали 86% всього капіталу країни.
- Участь французьких компаній у міжнародних монополіях. На початку Другої світової війни добре функціонували 40 франко-німецьких картелів.
- Скорочення обсягу зовнішньої торгівлі. До кінця 1930-х років вона становила 70-80% від рівня 1912 року. Частка Франції у торгівлі впала до 5% (7,7% 1913 р.).
- Девальвація франка, відтік капіталу із країни. У період із 1936 по 1938 рік із Франції було експортовано 100 мільярдів франків. В результаті національний золотий запас Банку Франції скоротився вдвічі (з 67,6 млрд. швейцарських франків до 36,8 млрд. швейцарських франків). Скоротився продаж акцій на біржі, випуск облігацій та інших цінних паперів зменшив депозити громадян у банках.
- Географічні зміни в іноземних інвестиціях. Якщо 1913 р. 65 % інвестицій йшли до Європи, а 10 % — у колонії, то 1939 р. — 26 % і 31 % відповідно.
- Повільна індустріалізація сільського господарства. Хоча виробництво збільшилось на 10% порівняно з 1913 роком, Франція імпортувала продукти харчування з-за кордону.
- Економічна мілітаризація: У 1938 року витрати на військові потреби досягли 75% національних витрат.

У Німеччині економічне становище різко погіршилося через світову економічну кризу 1929-1933 років. Негативну роль зіграло скорочення іноземних інвестицій, і після скасування планів Юнга приплив припинився.

Кульмінація кризи припала на 1932 рік. Порівняно з 1929 р. промислове виробництво впало на 40%, важка промисловість - на 69-70%, сільськогосподарське виробництво - на 31%, зовнішня торгівля - на 60%,

збанкрутувало 68 тис. підприємств, 560 тис. селян втратили життя. за земельний борг. На початку 1933 року дев'ять мільйонів німців були безробітними, і лише одна третина робітників працювала весь тиждень.

В умовах поглиблення економічної кризи, орієнтації держави та монополістичних кіл на економічні плани націонал-соціалістичної партії 30 січня 1933 року було встановлено фашистську диктатуру.

3.5. Характеристики кризи Італії

В Італії криза ознаменувала початок нового етапу у становленні фашистського режиму. Під приводом вжиття антикризових заходів фашистський уряд повністю взяв під свій контроль основні галузі промисловості. Посилився процес концентрації грошей та промислового капіталу, монополія економіки країни.

Уряд Муссоліні надавав пріоритет монополіям, що серйозно торкався інтересів дрібних і середніх власників. Державні субсидії великим монополістам досягли 10 мільярдів лір, а держава купила тисячі акцій та облігацій у промислових компаній.

Це зробило її одним із найбільших акціонерів, а потужні важелі не лише в адміністративному, а й в економічному плані були зосереджені на політиці великих монопольних об'єднань.

Фактично країни склалася система державно-монополістичного капіталізму. Індивідуальні компанії повністю домінували в італійській економіці.

Водночас у кризові роки різко скоротився приватний сектор малого бізнесу. У 1929- 1932 рр. 12661 компанія зазнала фінансового краху, збанкрутувала або була поглинена сильнішими конкурентами. Більшість збанкрутілих підприємців були змушені працювати у великих компаніях чи державних установах.

Централізація управління економікою мала інші негативні наслідки. Це призвело до бюрократизації економічної системи та розквіту корупції серед

державних службовців. При цьому, порівняно з економікою нацистської Німеччини, рівень монополізації в Італії був набагато нижчим.

Італійським фашистам не вдалося повністю завоювати економіку, залишився приватний підприємницький сектор, у тому числі великі. Ринкові механізми жорстко обмежені, але зруйновані.

РОЗДІЛ 4. РЕЗУЛЬТАТИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ УКЛАДАННЯ

Криза надвиробництва в багатьох секторах економіки призвела до різкого падіння акцій найбільших і найбільш шанованих компаній. На фондовому ринку спалахнула справжня паніка, яка вилилася у ланцюгову реакцію банкрутств. Понад 10 000 банків та понад 135 000 підприємств припинили свою діяльність. Про масштаби кризи свідчить той факт, що в 1932 році виробництво впало до 54% від докризового рівня.

Криза торкнулася практично всіх верств та груп населення: робітників, службовців, науковців, державних службовців, представників творчої інтелігенції та вільних професій, підприємців. У США було 17 мільйонів безробітних. Криза торкнулася і аграрного сектору. Через зниження кредитоспроможності фермери втратили землю, постраждали домогосподарства, городяни, які оселилися поблизу джунглей, побудовані з контейнерів і сміття, отримали точну назву «Трущоби» («села Гувера»)[12, 672].

Глобальний характер кризи був забезпечений тим, що він швидко поширився інші країни капіталістичного світу. Криза особливо сильно вплинула на економіку Німеччини, яка економічно залежала від американських інвестицій. Навіть після вживання ряду заходів, таких як прийняття в 1930 Плану Янга, який дає певні переваги при виплаті репарацій. Криза продовжувала посилюватися на тлі повсюдної бідності та розпачу, політична система країни була зруйнована, а нацисти прийшли до влади.

У Великобританії та Франції криза почалася дещо пізніше. Зіткнувшись із кризою, британський уряд посилював регулювання економіки, було запущено комплекс заходів щодо подолання кризи та зміцнення позицій Англії у світовій економіці.

Для французької економіки криза мала як негативні, і позитивні наслідки, оскільки він спочатку вдарив по архаїчним, неефективним, застійним ланкам економіки та прискорив реструктуризацію економіки та перехід країни на

рейки сучасного капіталізму. Під час кризи відбулося масове знищення селян, дрібних торговців та дрібної буржуазії, що призвело до довгоочікуваної консолідації земельної власності та концентрації капіталу.

Найважливішим результатом «Великої депресії» стало посилення економічної ролі держави у всіх без винятку капіталістичних країнах. На перший план вийшли ідеї про саморегулювання економіки та методи державного регулювання економіки.

«Велика депресія» чудово продемонструвала взаємозалежність економік усіх країн світу: у США була криза надвиробництва навіть у тих європейських країнах, де для нього не було об'єктивних умов[11, 340].

ВИСНОВКИ

Світова економічна криза порушила економічні відносини практично у всіх країнах, але кожна країна мала свій вихід із кризи, спрямовану на поліпшення економічної кон'юнктури.

Вихід Америки з економічної кризи пов'язаний з ім'ям президента Франкліна Делано Рузвельта, який чотири рази обирається на цю посаду американським народом[16, с. 309].

Програма виходу із кризи відома як «Новий курс». Фактично, це передвиборча програма Ф. Рузвельта. "Новий курс" проходив з 1933 по 1938 рік.

Перша фаза "нової процентної ставки" тривала з 1933 по 1934 рік. По-перше, реформи були проведені в галузі фінансів та кредиту. У березні 1933 р. всі банки країни були закриті, обмін банкнот на золото припинено, звернення банкнот взагалі припинилося.

Ф. Рузвельт реалізував екстрену програму з порятунку банківської системи та надав допомогу перспективним банкам. Серед іншого фінансовим установам США було заборонено поєднувати депозитні операції з торгівлею акціями, розмежовуючи ринки довгострокових та короткострокових кредитів. Невід'ємною частиною банківської реформи стало страхування малих та середніх вкладів.

У 1933 році було ухвалено Закон про відновлення промисловості (NIRA). Він надав різним галузям запровадження «кодексів чесної конкуренції», які фіксували ціни на продукцію, рівні виробництва, розподіл ринків збуту, налаштування ставок заробітної плати тощо. буд. Основною метою кодексу є підтримка конкурентоспроможного виробництва.

У тому ж році було ухвалено Закон про регулювання сільського господарства для підвищення цін на сільськогосподарську продукцію. Документ передбачав, серед інших заходів, надання фінансової компенсації фермерам, які скоротили посіви та поголів'я худоби[20, с. 220]. Уряд компенсував тимчасові проблеми відповідною фінансовою підтримкою. Було

вжито заходів щодо інтенсифікації та механізації сільськогосподарського виробництва.

У 1935 році було ухвалено Закон про трудові відносини (так званий закон Вагнера). Встановлено права робітників на вступ до профспілок, на страйки та підписання колективних договорів. Того ж року вперше в історії США було ухвалено Закон про соціальне страхування та допомогу безробітним.

Набрав чинності Закон про справедливу зайнятість працівників, який встановлює мінімальну заробітну плату та максимальну кількість робочих днів для деяких категорій працівників. Закон забороняв використання дитячої праці.

Уряд Великобританії оперативно вжив низку заходів, спрямованих на вихід із кризи та оздоровлення економіки. Здійснено централізацію виробництва за підтримки держави, встановлено контроль за виробництвом, реалізацією та ціною продукції. Все це робилося за допомогою примусових санкцій, кредитних пільг тощо. У кризу виникли та функціонували змішані державно-приватні підприємства.

Виходу із кризи сприяла зовнішньоекономічна політика країни. У 1931 році було створено "Стерлінговий блок" з 25 штатів. Саме вони допомогли Англії подолати економічну кризу. Скасування золотого стандарту фунта стерлінгів у 1931 році також сприяло відновленню економіки.

Економічна криза в Німеччині привела до кризи політичної і до влади прийшли нацисти на чолі з А. Гітлером. У перші роки його правління його уряд почав безпрецедентне розширення регулювання економічного життя в мирний час.

Будівництво дороги почалося державним коштом. Це дозволило одразу значно скоротити кількість безробітних та пожвавити будівельну галузь.

З середини 1930-х основна увага приділялася бурхливому розвитку військової промисловості. Проте свобода розпочати бізнес була обмежена. Ринки товарів та послуг, ринки праці були замінені державним регулюванням. Найкращі умови для розвитку отримали виробники металів, палива та хімікатів, а не виробники кінцевої продукції або товарів народного споживання.) та

напівфабрикати (чавун, сталь, кокс та ін.) стали визначати стратегію розвитку. розвиток економіки Німеччини. Найближче до споживача місце. Це спричинило занепад експортної галузі, і зовнішня торгівля перебувала під жорстким контролем. Залежність держави від імпорту знизилася.

Варто зазначити, що така серія заходів прискорила вихід Німеччини із кризи. До 1935 докризовий рівень виробництва вже був досягнутий, а до 1939 значно перевищив його. Безробіття впало. Але загалом економіка Німеччини потрапила в порочне коло. Переважний розвиток військової промисловості гальмував інші галузі, зокрема експортні, що підривало позиції військової промисловості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Астапович А. З., Григорьев Л. М. Великая депрессия и реформы ФД Рузвельта: Уроки выхода из кризиса для наших дней. *Очерк социально-экономического анализа № 1*. Департамент мировой экономики НИУ ВШЭ, 2020. 69 с.
2. Гэлбрейт Дж. К. Великий крах 1929 года ; пер. с англ. С. Э. Борич. Минск : «Попурри», 2009. 256 с.
3. Голубева Я. А. Загадки Великой депрессии. *Журнал Российского государственного гуманитарного университета*. 2010. №2. С. 111-115.
4. Голубович Л. Ф., Полетаева Н. И. Экономическая история зарубежных стран: Курс лекций. Минск: ИП «Экоперспектива», 1997. 432 с.
5. Гринин Л. Е. Великая Депрессия 1929-1933 гг. *Философия и общество*. 2009. №. 2. С. 184-201.
6. Гувер Г.К. Американский индивидуализм // История США. Хрестоматия: пособие для вузов ; Сост. Э. А Иवानян. Москва, 2005. С. 211-215.
7. Дайитбегов Д. М Всемирная история: Учебник для вузов. Москва: ЮНИТИ, 1997. 453 с.
8. Історія економічних учень. Підручн. ; за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2004. 1300 с.
9. Історія економіки та економічної думки : підручн. ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.
10. История экономики: Учебник ; под ред. О. Д. Кузнецовой, И. Н. Шапкина. Москва: ИНФРА-М, 2002. 384 с.
11. История мировой экономики. Учебник для вузов ; под ред.: Г. Б. Поляка, А. Н. Марковой. Москва : ЮНИТИ, 2002. 340 с.
12. История США в четырех томах. Т. 3. 1918 – 1945. ; под ред. Г. Н. Севостьянова, Г. А. Арбатова, Н. Н. Волхоитинова [и др.]. Москва : Изд-во «Наука», 1985. 672 с.

13. Крипак А. В., Шипникова Ю. М. Причины и результат великого биржевого краха 1929 г. *Высшая школа*. 2016. №. 7. С. 40-43.
14. Конотопов М. В., Сметанин С. И. История экономики. Москва : «Академический проект», 2000. 356 с.
15. Лан В. И. США: от испано-американской до первой мировой войны. Москва: Госполитиздат, 1947. 368 с.
16. Міжнародні економічні відносини: підручник ; за ред. А. Філіпенка. Київ : Наукова думка, 1992. С. 309-315.
17. Осадчая И. Два краха – уроки и итоги [Электронный ресурс] URL: <https://nkj.ru/archive/articles/8144/> (дата звернення 25.05.2023).
18. Ротбард М. Великая депрессия в Америке ; пер.с англ. Г. Сапова. 3 изд. Москва, Челябинск : Социум, 2019. 522 с.
19. Ротбард М. Экономические депрессии: их причины и методы лечения. *Экономический цикл: анализ австрийской школы*. Челябинск : Социум. 2002. С. 150-171.
20. Рузвельт Ф. Д. Первая инаугурационная речь // История США. Хрестоматия: пособие для вузов ; Сост. Э. А Иванян. Москва, 2005. С. 220-225.
21. Самуэльсон П. А., Нордхаус В. Д. Экономика ; пер. с англ. И. В. Розманского, К. Л. Холодилина [и др.]. Москва : «БИНОМ», «Лаборатория Базовых Знаний», 1997. 800 с.
22. Смирнов А. Великая Американская Депрессия: римейк возможен? [Электронный ресурс] URL: <https://viperson.ru/articles/aleksand-smirnov-velikaya-amerikanskaya-depressiya-rimeyk-vozmozhen> (дата звернення 25.05.2023).
23. Согрин В. В. Экономический кризис 1929-33 гг. в США и современность. *Вестник Международных отношений МГИМО*. 2009. № 3-4. С. 3-17.
24. Страгис Ю. П. История экономики ; Учебник. Москва : Проспект, 2007. 525 с.
25. Тимошина Т. М. Экономическая история зарубежных стран: Учебн. пос. ; под ред. М. Н. Чепурина. 3 изд. Москва : Юстицинформ, 2002. 496 с.

26. Толмачева Р. П. Экономическая история: Учебник. 2 изд., испр. и доп. Москва : Дашков и Ко, 2003. 603 с.
27. Уткин А. И. Как пережить экономический кризис. Уроки Великой депрессии. Москва : Эксмо, 2009. 320 с.
28. Фридман М., Шварц А. Монетарная история Соединенных Штатов 1867-1960 гг. ; пер. с англ. Р. Косодий. Киев: из-во «Ваклер», 2007. 880 с.
29. Шаров І. Характери Нового світу : нариси. Київ : Арт Економі, 2018. 493 с.
30. Шевляков М. Великая депрессия: закономерность катастрофы. 1929-1942 гг. Москва: Литсовет, 2018. 199 с.
31. Шевчук Д. А. История экономики. Москва: Эксмо, 2009. 305 с.
32. Язьков Е. Ф. История стран Европы и Америки в новейшее время (1918-1945) : Курс лекций. 2. изд. Москва : Изд-во Моск. ун-та и [др.], 2000. 349 с.
33. Galbraith J. The Great Crash 1929. Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2009. 206 pp.
34. Goldson R. The Great Depression: The United States in the Thirties. Indianapolis : Bobbs-Merrill, 1968. 218 pp.
35. Greenspan A., Wooldridge A. Capitalism in America: A History. New York : Penguin press, 2019. 496 pp.
36. Kennedy D. Freedom from Fear: the American People in Depression and War, 1929—1945. New York, Oxford : Oxford University Press, 2001. 988 pp.
37. Kindleberger Ch. The World in Depression, 1929-1939. University of California Press, 1986. 355 pp.
38. McElvaine R. The Great Depression: America 1929-1941. Crown, 1993. 448 pp.
39. Romer C. D. The Great Crash and the Onset of the Great Depression. *Quarterly Journal of Economics*. 1990. Vol. 105. P. 597-624.
40. Sobel R. The Great Bull Market: Wall Street in the 1920s. New York : Norton, 1968. 175 pp.

41. Shlaes A. *The Forgotten Man: A New History of the Great Depression*. HarperCollins, 2007. 480 pp.